

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-322-5-25>

УДК 338.2

Тарас ВАСИЛЬЦІВ

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»

<https://orcid.org/0000-0002-2889-6924>

tgvas77@ukr.net

Олександр ВИГОВСЬКИЙ

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»

МЕТОДИКО-ПРИКЛАДНІ ПОЛОЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ЯК УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ У КРИЗОВИХ УМОВАХ

У дослідженні розкрито актуальність проблеми забезпечення економічної мобільності та економічної безпеки вітчизняних підприємств. Метою дослідження визначено обґрунтування теоретико-прикладних засад управління економічною мобільністю в системі забезпечення економічної безпеки підприємств у складному соціально-економічному середовищі. Акцентовано, що сучасні процеси глобалізації, науково-технічний прогрес, поширення інформаційних технологій створюють сприятливі умови для мобільності ресурсів. Констатовано, що однією з найбільш актуальних дослідницьких концепцій сучасності є економічна мобільність підприємств, притому з особливим наголосом на забезпеченні економічної безпеки суб'єктів господарювання. Зроблено висновок, що економічна мобільність підприємства – це його здатність реагувати та адаптуватись до нових викликів мінливого середовища з прийняттям рішень щодо змін у спеціалізації, географії й формах діяльності.

Ключові слова: економічна мобільність, економіка й управління підприємствами, економічна безпека, ризики і загрози, кризові умови.

Taras VASYLTSIV, Oleksandr VYHOVSKY

Institute of Regional Research named after M.I. Dolishnyi of the NAS of Ukraine

METHODOLOGICAL AND APPLIED PROVISIONS OF ECONOMIC MOBILITY AS CONDITIONS FOR ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISES IN CRISIS CONDITIONS

The study revealed the relevance of the problem of ensuring economic mobility and economic security of domestic enterprises. The purpose of the study is to substantiate the theoretical and applied principles of managing economic mobility in the system of ensuring the economic security of enterprises in a complex socio-economic environment. It is emphasized that modern processes of globalization, scientific and technical progress, spread of information technologies create favorable conditions for the mobility of resources. It was established that one of the most relevant modern research concepts is the economic mobility of enterprises, with a special emphasis on ensuring the economic security of economic entities. It was concluded that the economic mobility of the enterprise is its ability to respond and adapt to new challenges of a changing environment with decision-making regarding changes in specialization, geography and forms of activity. The main types of economic mobility are defined, which reflect changes as a consequent reaction and adaptation of the enterprise to the challenges of a changing environment. A typical scheme of economic mobility of an enterprise as a cause-and-effect process has been developed. The main types and forms of economic mobility of enterprises, which are relevant to research in modern crisis conditions, are considered. The directions and objects of diversification of the company's activity have been determined. Methods of corporate migration and relocation of enterprises are indicated, their specifics, advantages and opportunities are outlined. It was concluded that the economic mobility of the enterprise depends on many factors of the external changing environment, but primarily on its own characteristics. Among them is the size that determines the resource possibilities of specialization, geography and forms of activity. Since the basis of economic development is small and medium-sized enterprises, it is necessary to separately investigate the features of economic mobility and the tools for its strengthening in this business category. Small and medium-sized enterprises are more vulnerable to crises. Therefore, increasing their mobility will allow mitigating the crisis reactions of the economy and society.

Keywords: economic mobility, economy and enterprise management, economic security, risks and threats, crisis conditions.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасні процеси глобалізації, науково-технічний прогрес, поширення інформаційних технологій створюють сприятливі умови для мобільності ресурсів. Мобільність стала ознакою розвитку багатьох сфер та суб'єктно-об'єктних відносин. Виникають різні види мобільності. Одночасно розвиваються різні підходи до її розуміння, методики оцінювання її причин та наслідків.

Однією з найбільш актуальних дослідницьких концепцій сучасності є економічна мобільність підприємств, притому з особливим наголосом на забезпеченні економічної безпеки суб'єктів господарювання, коли економічна мобільність стає невід'ємною складовою і умовою в системі безпеки. У працях українських учених проблематика мобільності взагалі та економічної мобільності підприємств зокрема розглядається вибірково. Повномасштабна російсько-українська війна та вимушена релокація бізнесу актуалізували дослідження економічної мобільності підприємств в Україні. Нові виклики

потребують наукового розуміння змісту економічної мобільності підприємств та підходів до її дослідження для того, щоб регулювати дані процеси відповідно до поставлених цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми забезпечення економічної безпеки підприємств, а також економічної мобільності бізнесу досліджують такі вітчизняні і зарубіжні науковці, як Е.-І. Апавалойе, М. Багорка, М. Білоткач, М. Біль, Т. Васильців, В. Гетьманський, О. Ляш, Н. Капіцініс, К. Локвуд, Р. Лупак, М. Сасс, Г. Хунья та інші дослідники.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Однак, проблематика забезпечення економічної мобільності вітчизняних підприємств особливо загострилася в умовах війни, відтак, має високу актуальність і затребуваність на сьогодні.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування теоретико-прикладних засад управління економічною мобільністю в системі забезпечення економічної безпеки підприємств у складному соціально-економічному середовищі.

Виклад основного матеріалу

Економічну мобільність підприємства можна розглядати з двох концептуальних позицій, які поляризують між собою: «економічна мобільність як умова розвитку» vs «економічна мобільність як вимушена реакція на зовнішні впливи». Економічна мобільність як умова розвитку означає, що підприємство постійно реагує на зміни середовища, характерними ознаками якого є динаміка й мінливість. Мобільні процеси при цьому можуть відбуватись як у середині підприємства, так і при взаємодіях з іншими організаціями, в межах галузі, сектору, певних просторових координатах (громади, регіону, держави) чи на міжнародному рівні [2, с.20]. Якщо економічна мобільність є наслідком негативних зовнішніх впливів, то вона спричиняє вимушені реакції, які можуть варіюватись від припинення діяльності до пошуку ефективних рішень щодо реакцій та адаптацій.

Економічна мобільність окрім того, що піддається зовнішньому впливу, залежить від характеристик самого підприємства – розміру, сфери й виду економічної діяльності, менеджменту, мети й стратегії розвитку. Слід визнати, що в практиці діяльності підприємств поширені ситуації, коли вони створюються на короткий проміжок часу для отримання високих прибутків. Якщо ж підприємство ставить за мету довгострокове існування з інвестиціями, які потребують значного періоду окупності, тоді потреба його економічної мобільності значно зростає. Що стосується розміру, то малі й середні підприємства прийнято вважати більш мобільними, хоча термін їхньої діяльності зазвичай є меншим, ніж великих підприємств, які володіють більшими ресурсами для резилентності й стійкості. Сфера (виробнича, невиробнича) та вид діяльності теж мають значний вплив на економічну мобільність, адже ті види, де можливо організувати е-бізнес та е-комерцію, виробляти продукцію за допомогою інформаційних технологій можливості мобільності є значно вищими. Складніша ситуація для виробничих сфер, для яких економічна мобільність є тривалим процесом реалізації рішень й оцінювання наслідків.

Авторське визначення досліджуваного поняття наступне: економічна мобільність підприємства – це його здатність реагувати та адаптуватись до нових викликів мінливого середовища з прийняттям рішень щодо змін у спеціалізації, географії й формах діяльності.

Виклики економічної мобільності підприємства доцільно розглядати як ризики та, водночас, можливості розвитку. Вони пов'язані з факторами економічної мобільності підприємства. Часто виклики мають форс-мажорний характер, що змушують підприємства реагувати на зміни й приймати швидкі рішення щодо своєї діяльності. У визначенні економічної мобільності закладені основні її види, що відображають зміни як наслідкові реакції й адаптації підприємства до викликів мінливого середовища: зміни в спеціалізації підприємства – звуження/диверсифікація діяльності, переорієнтації на нові напрямки й сегменти ринку, дифузія ідей і технологій; зміни в географії діяльності підприємства – розширення діяльності, вихід на нові ринки, релокація; зміни форм діяльності підприємства – організаційно-правові форми (осібне володіння, партнерство, корпорація), види й форми зайнятості, дистанційні форми найму працівників, збуту продукції (е-бізнес, е-комерція) і співробітництва.

Зміни необхідно оцінювати з точки зору швидкості, поєднання різних рішень та ефективності. Прийняті рішення щодо змін визначають форми економічної мобільності підприємства, які можна розділити на функціональні, організаційні й просторові (географічні з врахуванням часових параметрів). Економічна мобільність підприємства як його здатність реагувати й адаптуватись до нових викликів є певною властивістю суб'єкта. Реалізація економічної мобільності є процесом реакцій, прийняття рішень та оцінювання наслідків. Для цілісного розуміння економічної мобільності підприємства й розробки методичних підходів до її аналізування доречно виокремлювати певні етапи її реалізації. Можливим є наведення типової схеми економічної мобільності підприємства як причинно-наслідкового процесу: 1) реакція на зовнішні впливи з прийняттям рішень щодо змін у спеціалізації, формах та географії

діяльності: а) стабілізація – здатність швидко адаптуватись до форс-мажорних і кризових умов; б) мобілізація – здатність швидко використовувати нові можливості, реагувати на виклики, залучати резерви; 2) адаптація до змін – реалізація рішень щодо змін у спеціалізації, формах та географії діяльності; 3) посилення стійкості – нарощування резервів для здатності витримувати непередбачувані потрясіння; 4) посилення економічної безпеки й резилентності – стабільний розвиток; 5) забезпечення сталого розвитку – здатність (культура та відповідальність) балансувати комерційні інтереси з інтересами суспільства й довкілля.

Дефініція, види та форми економічної мобільності підприємства показують, що варіантів її реалізації є дуже багато. Ринкове середовище та гнучка економічна політика держав дозволяють приймати різні управлінські рішення в рамках реалізації мобільної характеристики підприємства. Розглянемо основні види та форми економічної мобільності підприємств, які актуально досліджувати в сучасних кризових умовах. Особливої актуальності вони набувають для підприємств України, адже роль економічної мобільності помітно зростає в умовах нестабільності та повномасштабної війни.

Економічна мобільність підприємства у мінливому середовищі – це найперше його здатність змінювати й поєднувати різні сфери спеціалізації. В умовах розвитку підприємства й мінімізації ризиків часто здійснюється диверсифікація діяльності, яка за класичними підходами теорії підприємств може бути виробничою (галузевою, асортиментно-продуктовою), фінансовою та маркетинговою. Диверсифікація, як правило, тісно пов'язана зі змінами географії діяльності підприємств. Фахівці в даному контексті виділяють «крайні» її варіанти – від відносно обмеженого входження в нову сферу в межах території (країни, регіону) діяльності (так звана «вузька» диверсифікація) до виходу на ринки з виробничими потужностями економік інших держав (так звана «широка» диверсифікація) [1, с.18].

Продовження діяльності підприємства в мінливих умовах є ознакою стабільності ринкового середовища та ефективності державної регуляторної політики. В ЄС статистика діяльності підприємств включає критерії року реєстрації (разом з типом підприємств, видом діяльності та класом розміру). Статистична інформація дозволяє аналізувати кількість підприємств, які здійснюють діяльність понад 10 років, а також у менших часових проміжках (до 3, 5, 8 років). Тривала діяльність підприємств у ринковому середовищі в більшості випадків підтверджує їхню економічну мобільність, адже в іншому разі вони б не могли реагувати на виклики мінливого середовища. Збереження діяльності підприємств у довгостроковому періоді дозволяє їм здійснювати стратегічне планування з виявленням можливостей реалізації різних видів і форм економічної мобільності. Акумуляція ресурсів (фінансових, управлінських, кадрових, майнових та ін.) дозволяє реалізувати просторові форми економічної мобільності, коли підприємство змінює географію своєї діяльності.

В умовах глобалізації активно розвиваються моделі виходу на ринки інших держав, що супроводжуються перевагами електронної комерції й промоції онлайн-маркетплейсів. Окрім традиційних способів виходу на новий, зокрема міжнародний, ринок (експортно-імпортна діяльність, інвестування, спільне підприємництво, міжорганізаційні об'єднання) виникають сучасні способи реалізації просторових форм економічної мобільності підприємств. На міжнародному рівні значного поширення набули ліцензування й франчайзинг, офшоринг (коли окремі бізнес-процеси здійснюються за кордоном) та розбудова виробничих мереж і локацій (як автономних, «з нуля», філій, у партнерстві та ін.).

Пандемія COVID-2019 та кризові умови в час повномасштабної фази російсько-української війни змушують підприємства до перегляду політики виходу на нові ринки, особливо інших держав. Так, на тлі поширення офшорингу стають популярними рішення з ніршорингу (організація виробництва в близькій країні) та решорингу (повернення виробництва до країни походження). Окрім реакцій на кризу, рішення про решоринг приймається у випадку зміни регуляторної політики приймаючих країн (наприклад, скасування податкових пільг), зростання вартості робочої сили (підняття мінімальної заробітної плати як соціального стандарту), зростання логістичних витрат, цін на ринку нерухомості (оренди), коливань валютних курсів та інших факторів.

Економічну мобільність підприємств у контексті змін географії діяльності детермінують новітні можливості партнерства й співробітництва. У країнах з розвинутими ринковими системами вони активно підтримуються, зважаючи на позитивний досвід діяльності альянсів, спільних підприємств, реалізації проектів у рамках партнерських угод. Партнерство й співробітництво можуть передбачати створення спільної юридичної особи (корпорації, консорціуми, холдинги, трести, концерни, промислово-фінансові групи, картелі, синдикати та ін.), а можуть зберігати автономність кожного підприємства. Переваги співробітництва надають асоціації, кластери, науково-виробничі об'єднання, саморегулювні організації (об'єднання підприємств, що здійснюють діяльність в одній сфері) та ін.

Просторовий аспект економічної мобільності підприємств, що передбачає зміни в географії діяльності, окрім виходу на нові ринки передбачає релокацію та корпоративну міграцію. Корпоративна міграція виділена окремо, так як цей феномен є актуальним для економік з високими ризиками міграційних втрат, до яких належить Україна. Корпоративна міграція означає, що значна частина персоналу підприємства мігрує в інший регіон чи країну. Також корпоративна міграція може бути цільовою політикою інших підприємств з переманювання кадрів з підприємства-конкурента, або політикою самого підприємства

щодо релокації діяльності, коли спочатку переїжджає персонал, а далі для його працевлаштування створюється нове підприємство (табл. 1). На практиці це характерно для підприємств, які працюють на дистанційних умовах, а їхні працівники оформлені як фізичні особи-підприємці (приклад – сфера інформаційних технологій).

Релокація як просторова форма економічної мобільності підприємств є більш комплексним процесом. Як правило, він є результатом вимушених реакцій підприємств на вплив форс-мажорних факторів, нездатності зберігати діяльність в умовах кризи та наростаючої катастрофи. Проте у досвіді держав з більш стабільними умовами релокація розглядається як спосіб скорочення витрат та підвищення конкурентоспроможності завдяки розподілу виробництва продукції в різних регіонах (країнах), виходячи з вартості ресурсів та їхньої доступності [8, с.6].

Таблиця 1

Способи корпоративної міграції й релокації підприємств

Способи	Варіанти
Корпоративна міграція	- Міграція основної частини персоналу, коли підприємство втрачає кадровий потенціал. - Цільова політика підприємства щодо переманювання персоналу конкурента. - Цільова політика підприємства щодо організації міграції персоналу та подальшого його працевлаштування на новому місці на новоствореному підприємстві.
Релокація	- Вимушена релокація як реакція на форс-мажорні й кризові впливи. - Цільова релокація як реакція на кращі умови діяльності на іншій території (громаді, регіоні, країні). - Повна релокація з переміщенням всього виробництва, обладнання й персоналу. - Часткова релокація з переміщенням виробництва, обладнання й персоналу, яке вдалось зберегти на попередньому місці або яке можливо було релокувати. - Змішана релокація з частковим переміщенням виробництва, обладнання й персоналу та продовженням діяльності, наскільки це можливо, на попередньому місці.

Джерело: узагальнено авторами

Релокація, як і корпоративна міграція, не завжди відбувається за кордон. Часто релокація може бути свідомим рішенням на основі оцінки умов діяльності в іншому регіоні чи навіть громаді. Релокація може бути повною, частковою чи змішаною. Змішана релокація означає, що відкриваються нові виробничі локації на територіях з кращими умовами, а початкова діяльність зберігається, зважаючи на можливості та їхню зміну.

Рішення щодо змін спеціалізації та географії тісно пов'язані з новими формами діяльності підприємств, які теж відображають їхню економічну мобільність (організаційні форми мобільності). Мова йде про зміни організаційно-правових форм (осібного володіння, партнерства, корпорації), видів і форм залучення кадрів, збуту продукції та співробітництва.

Особливої видозміни набувають дистанційні форми організації діяльності підприємства, які стосуються на лише використання дистанційної праці, але й нових технологічних можливостей організації е-бізнесу, е-комерції й підтримки співробітництва. Їхню відмінність виявляє використання телекомунікаційних мереж, мережі Інтернет, інформаційних, програмних, хмарних, електронних фінансових, комунікаційних, маркетингових, аналітичних технологій.

Використання інформаційних технологій в організації підприємницької діяльності є взаємозв'язаним процесом з цифровими трансформаціями та розвитком цифрової економіки. У зарубіжних публікаціях значний вплив цифрових технологій на діяльність підприємств з наслідковими змінами подекуди визначають як революцію е-бізнесу («e-business revolution»). Попри переваги, е-бізнес та е-комерція піднімають питання безпеки й захисту інформації. «Розмивання» кордонів у діяльності підприємств стає предметом дискусії для органів влади щодо їхнього співробітництва з громадами, оподаткування, неконтрольованого офшорингу та ін. Однак нові технології дистанційних форм діяльності надають більші можливості виходу на ринок малим і середнім підприємствам, комерціалізації інновацій та проривних ідей. У поєднанні з традиційними формами підприємства отримують широкі можливості інтеграції електронного сектору в таких функціональних сферах, як виробництво, пошук джерел фінансування, логістика, маркетинг, людські ресурси, інвестиції та ін. [3, с.956].

Що стосується України, то дослідження економічної мобільності підприємств слід здійснювати з врахуванням кризових умов. Економічна мобільність тоді є ознакою здатності керівництва підприємства приймати рішення в рамках кризового менеджменту, забезпечувати його резилентність і стійкість на майбутні періоди. Кризовий менеджмент має бути індикатором якості менеджменту та передбачати превентивні заходи з підготовки й вчасного реагування на відчутні форс-мажорні події та кризи, аварійного відновлення, керування ризиками для забезпечення безперервності діяльності й збереження персоналу [7, с.2].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Можна підсумувати, що в методології дослідження економіки підприємств для України – як в умовах повномасштабної війни, так і в перспективі повоєнної відбудови й членства в ЄС, нагальним науковим завданням є розроблення теоретико-методичних засад та практичних рекомендацій щодо

посилення економічної мобільності в системі забезпечення економічної безпеки підприємств за пріоритетами: а) диверсифікації діяльності (адаптації до потреб воєнної економіки та повоєнного відновлення); б) релокації (як вимушеної реакції на безпекові виклики й пошуку більш сприятливих умов для підприємництва); в) розвитку дистанційних форм діяльності (щодо виробництва, збуту продукції та залучення кадрів).

Подальші наукові дослідження у цьому напрямі стосуються вдосконалення методики аналізування економічної мобільності підприємств.

Література

1. Багорка М. О., Білоткач М. О. Диверсифікація як фактор підвищення ефективності діяльності підприємств в сучасних умовах. Інвестиції: практика та досвід. 2009. № 10. С. 17–21.
2. Біль М. М. Просторова мобільність населення: теорія, методологія, практика : монографія. Львів : ПАІС, 2018. 392 с.
3. Apăvăloaie E.-I. The Impact of the Internet on the Business Environment. *Procedia Economics and Finance*. 2014. Vol. 15. P. 951–958. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00654-6](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00654-6).
4. Business relocation in the EU. Library Briefing / Library of the European Parliament (10.04.2013). URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130501/LDM_BRI\(2013\)130501_REV1_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130501/LDM_BRI(2013)130501_REV1_EN.pdf).
5. Ilyash O., Vasylytsiv T., Lupak R., Get'manskiy V. Models of efficiency of functioning in trading enterprises under conditions of economic growth. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 2021. Iss. 51. P. 7-24.
6. Kapitsinis N. The impact of economic crisis on firm relocation: Greek SME movement to Bulgaria and its effects on business performance. *GeoJournal*. 2019. № 84. P. 321–343. <https://doi.org/10.1007/s10708-018-9863-6>.
7. Lockwood N. R. Crisis management in today's business environment. *SHRM Research*. 2005. P. 1–9.
8. Sass M., Hunya G. Escaping to the East? Relocation of business activities to and from Hungary, 2003-2011. IEHAS Discussion Papers, No. MT-DP-2014/7. Hungarian Academy of Sciences, Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Budapest, 2014. 34 p.
9. Vasylytsiv T., Lupak R. Priorities and Tools of the State Regional Policy of Import Substitution in the Market of Ukraine's Consumer Goods. *Стратегічні пріоритети*, 2017. № 3. С. 105-112.

References

1. Bagorka M. O., Bilotkach M. O. (2009). Diversification as a factor in increasing the efficiency of enterprises in modern conditions. *Investments: practice and experience*. № 10. С. 17–21.
2. Bil M. M. (2018). *Spatial mobility of the population: theory, methodology, practice*. Lviv: PAIS. 392 p.
3. Apăvăloaie E.-I. (2014). The Impact of the Internet on the Business Environment. *Procedia Economics and Finance*. Vol. 15. pp. 951–958. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00654-6](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00654-6).
4. Business relocation in the EU. Library Briefing / Library of the European Parliament (10.04.2013). URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130501/LDM_BRI\(2013\)130501_REV1_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130501/LDM_BRI(2013)130501_REV1_EN.pdf).
5. Ilyash O., Vasylytsiv T., Lupak R., Get'manskiy V. (2021). Models of efficiency of functioning in trading enterprises under conditions of economic growth. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, no. 51. pp. 7-24.
6. Kapitsinis N. (2019). The impact of economic crisis on firm relocation: Greek SME movement to Bulgaria and its effects on business performance. *GeoJournal*. no. 84. pp. 321–343. <https://doi.org/10.1007/s10708-018-9863-6>.
7. Lockwood N. R. (2005). Crisis management in today's business environment. *SHRM Research*. pp. 1–9.
8. Sass M., Hunya G. (2014). Escaping to the East? Relocation of business activities to and from Hungary, 2003-2011. IEHAS Discussion Papers, No. MT-DP-2014/7. Hungarian Academy of Sciences, Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Budapest, 34 p.
9. Vasylytsiv T., Lupak R. (2017). Priorities and Tools of the State Regional Policy of Import Substitution in the Market of Ukraine's Consumer Goods. *Стратегічні пріоритети*. no. 3. pp. 105-112.